

WAAR HET VERLEDEN GOED VOOR IS*

Leszek Kołakowski

Futurologie is, naar mijn begrip, een zeer ernstige wetenschap, waarvan het onderwerp niet alleen niet-bestaand is, maar dat noodzakelijkerwijs ook is: want de toekomst bestaat niet en zal nooit bestaan. We zouden ons hierover niet bekommeren, mocht onze aandacht hierdoor niet onmiddellijk naar een analoog, maar veel beangstigender inzicht gaan: het verleden bestaat evenmin. Sinds Augustinus, met zijn klassieke beschouwingen over dit onderwerp, heeft het mysterie tijd bijna alle grote filosofen vastgehouden en hoofdbrekens bezorgd, tot Bergson, Husserl en Sartre. Het verleden is bij definitie een oceaan van gebeurtenissen die ooit plaatsgrepen. Die zijn ofwel opgeslagen in ons geheugen, dat wil zeggen: ze bestaan enkel als een deel van onze psychologische realiteit, ofwel worden ze op basis van onze actuele ervaring gereconstrueerd, en het is alleen deze laatste act, het verleden dat we nu reconstrueren, die reëel is, en niet het verleden als dusdanig. Met andere woorden, de hele sfeer van het verleden bestaat alleen als een deel van ons (of preciezer, mijn) bewustzijn. Het verleden op zich is niets.

Deze redenering kunnen we als een sofisterij ervaren, of als een bizarre filosofische oefening. Maar dat is ze niet; ze is ernstig. We kunnen de zaak echter ook vanuit een andere hoek bekijken. Alles wat we zien of aanraken is vanzelfsprekend het resultaat van gebeurtenissen die ooit plaatsvonden, of het nu tien seconden, dan wel tien miljoen jaar geleden was. Is het dan ook niet duidelijk en redelijk te zeggen dat alles wat we zien en aanraken het verleden is? Metafysisch gesproken is het verleden misschien niets, maar vanuit onze directe ervaring is het alles. Heel onze kennis van de zogenaamde 'uitwendige' wereld is niets anders dan een continue, ononderbroken stroom van handelingen, waardoor, wat het verleden was, tegenwoordig wordt. Ja, we kunnen zeggen dat het verleden verre van niets, eigenlijk alles is. Het raadsel tijd is niet iets wat filosofen nu juist om zichzelf te vermaken hebben geconstrueerd, terwijl ze proberen haar mysteries te ontrafelen. Iedereen heeft toegang tot dit mysterie, hoewel uiteraard niet iedereen zijn tijd wil spenderen om de tijd te overdenken; het zijn enkel filosofen die deze dagelijkse ervaring proberen te formuleren.

De filosofie bestaat niet opdat men ervan zou houden. Ik herinner me een collega, professor in de filosofie, die de eerste schooldag van zijn zesjarige zoon beschreef. De onderwijzer had alle kinderen naar hun naam gevraagd, en nadien naar het beroep van hun vader. De jongen weigerde iets te zeggen en de leraar werd boos. Later, thuis, legde hij uit: "Maar ik kon hen niet zeggen dat mijn papa filosoof is, want alle kinderen zouden me uitgelachen hebben." Inderdaad, dat

zouden ze gedaan hebben. Maar indien de jongen had gezegd dat zijn vader een circusclown was, zouden ze evenzeer hebben gelachen, hoewel circusclown een mooi, eerbiedwaardig beroep is. En ze zouden ook gelachen hebben mocht de jongen hebben gezegd dat zijn vader een vuilnisman was, hoewel ook dit beroep niet alleen respectabel is, maar een van de belangrijkste, de dag van vandaag: zonder vuilnismannen zouden we niet lang overleven. Laten we ons dus wat filosofie betreft, niet met de mening van kinderen inlaten. Men zou hieraan nog kunnen toevoegen dat er een significante affiniteit bestaat tussen het beroep van filosoof en dat van de twee eerder genoemde: de circusclown en de vuilnisman. Maar keren we terug naar het probleem van het verleden.

Onze directe ervaring kan dus redelijkerwijs als een vorm van contact met het verleden worden geïnterpreteerd. Maar we kunnen ook in een meer specifieke zin over de kennis van het verleden spreken, met name over onze kennis van de menselijke geschiedenis; en we kunnen ons afvragen waartoe deze soort kennis van het verleden dient. Binnen de traditie van de Verlichting vinden we soms minachting en gebrek aan respect voor historische kennis: ofwel omdat de geschiedenis vaker wel dan niet, een eindeloos vertoon van menselijke domheid en wreedheid is; of anderzijds omdat geschiedenis geen wetenschap is.

Men kan inderdaad opwerpen dat we onze historische kennis niet kunnen gebruiken om ons te helpen bij onze dagtaak. Het kan waar zijn dat wat men ook weet over de militaire heldendaden van Alexander de Grote of Hannibal, dit van weinig nut zal zijn om de bekwaamheid van de huidige generaals te verbeteren, en dat de kennis van de politieke intriges aan het Franse hof in de zeventiende eeuw een hedendaags politicus niet veel zal vooruithelpen. Nochtans is het feit dat men slechts een beperkt praktisch voordeel kan halen uit de bekendheid met historische feiten geen goede reden om te besluiten dat historische kennis irrelevant is in ons leven. We zijn de culturele, hoewel niet noodzakelijkerwijs fysische, erfgenamen van Alexander de Grote, Hannibal en de Franse vorsten. En zeggen dat hun levens, hun daden en wandaden, niets te maken hebben met ons leven zou welhaast even gek zijn als beweren dat het me niet zou kunnen schelen indien ik plots mijn eigen persoonlijke verleden zou moeten weggwissen uit mijn geheugen, alleen maar omdat ik – uiteraard – in het nu leef en niet in het verleden. De geschiedenis van de vorige generaties is onze geschiedenis, en we moeten dit weten om ons bewust te blijven van onze eigen identiteit: zoals op analoge wijze mijn eigen geheugen mijn persoonlijke identiteit opbouwt, mij tot een menselijk subject maakt.

Als men aanneemt dat geschiedenis geen wetenschap, maar eerder een kunst is, volgt daar uiteraard niet uit dat ze daarom niet interessant of de moeite waard is om gecultiveerd te worden. Dit is een triviaal argument. Maar beweren dat geschiedenis geen wetenschap is zou, in tegenstelling tot de natuurwetenschappen, kunnen suggereren dat ze geen algemene wetten kan vastleggen, maar slechts te maken heeft met particuliere gebeurtenissen, die uniek en niet te herhalen zijn. Hierover is sinds het begin van de negentiende

eeuw gediscussieerd en het resultaat is het door Rickert gemaakte welbekende onderscheid tussen nomothetische en ideografische disciplines: tussen disciplines waarin wetmatigheden worden ontdekt en die waar het slechts verhalen over eenmalige voorvallen betreft.

Er bestaat inderdaad niet iets als 'de wetten van de geschiedenis', in de zin van ware gerechtvaardigde stellingen die ons kunnen zeggen dat zich onder bepaalde wel gedefinieerde voorwaarden, bepaalde wel gedefinieerde fenomenen onveranderd zullen voordoen. Het geloof in geschiedeniswetten was een hegeliaanse en marxistische zinsbegoocheling. Menselijke geschiedenis is een verzameling van onvoorspelbare toevalligheden, en iedereen kan makkelijk een aantal voorbeelden citeren, waarbij een gebeurtenis die duidelijk bepalend is geweest voor het menselijk lot gedurende decades of eeuwen, evengoed een andere richting hadden kunnen uitgaan. Niets was noodzakelijk in wat er gebeurde of in de resultaten ervan.

De uitdrukking 'de wetten van de geschiedenis', werd ook gebruikt om een tendens of trend die zal overheersen in de nabije toekomst te beschrijven. Dit gebruik komt in het bijzonder vaak voor in de marxistische doctrine, waar de ideologische betekenis ervan inhield dat gebeurtenissen in de toekomst kunnen worden voorzien op zogezegde 'wetenschappelijke' basis. Helaas, al Marx' voorspellingen, of later die van marxisten waren onloochenbaar fout: de sociale evolutie ging een heel andere richting uit. De middenklasse werd steeds groter, in plaats van, zoals het marxisme had voorspeld, in te krimpen en te verdwijnen. De markt, die helemaal geen obstakel vormde voor de technologische ontwikkeling, bleek de krachtigste stimulans voor die groei; de relatieve en absolute verpaupering van de werkende klasse werd geen feit. Het wegvallen van de winstmarge, oorzaak van het ineensinken van het kapitalisme, bleek een ijdele hoop; de proletarische revolutie, dit is een revolutie als gevolg van een conflict tussen industriële arbeiders en kapitalisten, had nooit plaats. (De Russische revolutie was daar in geen enkel opzicht een voorbeeld van. Wat het dichtst een dergelijke revolutie, tenminste qua concept, benaderde was de arbeidersbeweging in Polen in de vroege jaren tachtig, een beweging die gericht was tegen de socialistische staat en uitgedragen werd onder het teken van het kruis, met de zegen van de paus.) Men zou kunnen stellen dat, in het algemeen, de futurologie zich om een aantal redenen niet in een gezonde toestand bevindt.

De nihilistische benadering van de geschiedenis komt nog op een andere belangrijke manier tot uitdrukking: het postnietzscheaanse geloof, ook postmodernisme genoemd. Dit zegt: 'er zijn geen feiten, alleen interpretaties'.

Dit is enerzijds een triviale waarheid, maar anderzijds absurd en gevaarlijk. Het is op een banale manier juist dat in eender welke beschrijving van een feit, hoe eenvoudig ook, de gehele geschiedenis van de menselijke cultuur vervat ligt. Wanneer ik bijvoorbeeld zeg 'Vanmorgen, op 29 oktober 2003 heb ik als ontbijt yoghurt gegeten', omvatten mijn woorden de hele geschiedenis van de Europese kalender met zijn willekeurigheden. Ik gebruik de begrippen ontbijt en yoghurt,

allebei menselijke uitvindingen. De taal die ik spreek is een resultaat van de menselijke geschiedenis, en op die manier interpreteren we de wereld, telkens we spreken. Want we krijgen de wereld nooit op directe wijze te zien, uitgekled en naakt, in zijn zuiverheid; we nemen hem slechts waar via onze cultuur, onze geschiedenis, onze taal.

Maar beweren, 'er zijn geen feiten, alleen interpretaties', heeft een andere, gevaarlijke betekenis. Sinds men veronderstelt dat historische kennis bestaat uit de beschrijving van feiten, van wat werkelijk is gebeurd, impliceert de idee dat er geen feiten bestaan in de normale zin van het woord, dat interpretaties niet afhangen van feiten, maar net andersom: dat feiten voortkomen uit interpretaties. Laat ons veronderstellen dat ik een fles wijn uit een winkel heb gestolen. Als men zegt 'Mr K stal een fles wijn', is dit een interpretatie die een feit genereert; het feit op zich bestaat niet. Bijgevolg hebben uitspraken als 'Mr K is schuldig aan diefstal van een fles wijn', of, 'Mr K moet gestraft worden voor zijn misdaad', geen betekenis met betrekking tot een feit; ze zijn enkel delen van de interpretatie. Met andere woorden, het morele oordeel of het begrip goed en kwaad, zijn lege begrippen; ze refereren aan geen enkele empirische realiteit, maar alleen aan de manier waarop we de werkelijkheid beoordelen, overeenkomstig het door ons a priori geconstrueerde conceptuele netwerk. De doctrine 'er zijn geen feiten, alleen interpretaties', doet de idee van menselijke verantwoordelijkheid en morele oordelen teniet; eigenlijk beschouwt zij elke mythe, legende of fabel, wat kennis betreft, als precies even geldig als eender welk feit dat we volgens onze normen van historisch onderzoek als dusdanig hebben geverifieerd. Epistemologisch gezien, is elk mythisch verhaal even juist als elk historisch vaststaand feit; het verhaal van Hercules die vecht tegen Hydra is niet 'slechter' – niet minder waar – , in historische termen, dan de geschiedenis van Napoleon die in Waterloo wordt verslagen. Er bestaan geen geldige regels om de waarheid vast te stellen; bijgevolg bestaat er niet zoiets als waarheid. We hoeven hier niet uit te weiden over de desastreuze culturele gevolgen van zo'n theorie.

*

De conclusie van mijn bemerkingsen is bescheiden en simpel: hoewel de erfenis van de mythe beslist een belangrijke en vruchtbare bron voor de menselijke cultuur is, moeten we de traditionele onderzoeksmethodes, steeds verder uitgewerkt door de eeuwen heen, verdedigen en ondersteunen om het feitelijke verloop van de geschiedenis vast te leggen en het te onderscheiden van fantasieën, hoe inspirerend die ook mogen zijn. De doctrine dat er geen feiten bestaan, maar slechts interpretaties, moeten we als obscurantistisch verwerpen. We moeten ons traditioneel geloof bewaren dat de geschiedenis van de mens, de geschiedenis van wat werkelijk is gebeurd, een weefsel van ontelbare unieke gebeurtenissen is, de geschiedenis van ieder van ons, mensen. Het geloof in historische wetten daarentegen is een verzinsel van de verbeelding. Historische kennis is cruciaal voor elk van ons: voor schoolkinderen en studenten, voor jong

en oud. We moeten ons de geschiedenis als onze eigen geschiedenis toe-eigenen, met al haar horror en monsterachtigheden, maar ook haar schoonheid en schittering, met al haar wreedheden en vervolgingen, maar ook haar prachtige werken, door de menselijke geest en hand gemaakt. We moeten dit doen als we onze eigen plaats in het universum willen kennen en willen weten wie we zijn en hoe we moeten handelen.

Men kan zich afvragen waarom we deze banaliteiten steeds moeten herhalen. Het antwoord luidt dat het belangrijk is ze steeds opnieuw te blijven herhalen, omdat het ons vaak goed uitkomt deze banaliteiten precies te vergeten; en als we ze negeren, en ze verdwijnen in de vergetelheid, veroordelen we onze cultuur, dat wil zeggen: onszelf, tot een totale en onherroepelijke ruïne.

(Vertaling: *Sabine Gilleman*)

Noten

*Tekst van de toespraak gehouden op 5 november 2003 in de *Library of Congress* (Washington) ter gelegenheid van de toekenning van de eerste *John W. Kluge Prize* voor Kolakowski's volledige oeuvre in de mens- en sociale wetenschappen.